

bilješke uz jugoslavensku izložbu u parizu

šime batović

Promatrajući rijeku posjetilaca na toj našoj jedinstvenoj izložbi kojom svijetu pružamo uvid u čitav život na ovom tlu, etničke, društvene, političke i druge promjene, promjene ukusa, nazora, vjerovanja, odnosa među ljudima, nameće nam se misao: zar moramo doći u Pariz da u cjelini vidimo i upoznamo sebe, svoju prošlost i život, veličinu i bijedu, vjekovnu borbu za opstanak, ropstvo i trajanje pod tuđim jarmom? Pa mi se tek ovdje, u Parizu, zaokružujemo, dobivamo cjelovit obris i otisak sebe, vlastitog trajanja. Možda nismo imali vremena ili nismo htjeli te svjedoke našeg razvoja na jednom mjestu sakupiti i otkriti u samoj zemlji. Ipak smo to dužni našem narodu, da upozna sebe i svoje tragove, da vidi tko je.

Ova je izložba svakako bila potrebna. I upravo u Parizu, najfrekventnijem evropskom stjecištu. To je iznimna prilika da nas svijet donekle upozna. Zbilja je doživljaj vidjeti jednom zajedno oko 8000 godina povijesti i života na ovom raskršću Evrope, pogotovo za one koji malo znaju o nama. Pa i za znalce je to veliko otkriće, jer su mnoge pojave suprotstavljene, jer se na jednom mjestu mogu pratiti, uočavati, tražiti i razjašnjavati uzroci promjena, padova, procvata i određenih svojstava života i kulture u pojedinim razdobljima i u cjelini. Upravo je zato prirediti ovu izložbu značilo preuzeti veliku odgovornost: pred svijetom, pred našom zemljom, pred njenom prošlošću i kulturnom baštinom. Zbog toga je propuste i greške trebalo svesti na najmanju moguću mjeru. Izbjeći ih sve nije bilo moguće, jer su ovisili o više čimbenika, od ograničenog prostora za izlaganje do subjektivnih i objektivnih uvjeta.

Ipak je bilo odviše propusta. A neki su se od njih uistinu mogli izbjeći. Bilo je i takvih grešaka koje su umanjile vrijednost izložbe, zamagljujući ili čak iskrivljujući sliku i cjelovitog razvoja naše umjetnosti i kulturne baštine, i njenih pojedinih razdoblja.

O važnosti i uspjesima izložbe, a isto tako i o pojedinim pojavama na njoj, pisalo se dosta. Cjelovitijih i stručnijih prikaza bilo je malo.

Spomenut ću samo neke nedostatke da bismo ih bili svjesni i u drugim ih prilikama nastojali izbjeći. Nedostatka je bilo i u izboru izložaka i u postavi. Upadali su u oči prekidi kontinuiteta umjetničkog stvaranja i razvoja. Osim toga, nisu bile zastupljene sve značajnije kulturne i stilske skupine, umjetničke škole, središta, cjeline i faze koje očituju poseban razvoj pojedinih područja, kao i različite zemljopisne, gospodarske, društvene, političke ili vjerske, odnosno povijesne prilike, a time i raznolike umjetničke manifestacije. Neke su skupine

bile prikazane pojedinim djelima, često izmiješanim s različitim drugim pojavama, pa se nije mogao dobiti potpun pregled razvoja umjetničkog stvaranja.

Tako se na primjer uopće nije vidio poseban razvoj našega primorskog pojasa. Također nije posebno ni potpunije prikazana starohrvatska umjetnost.

Često su izložena samo najreprezentativnija i najmonumentalnija djela, pa se nisu mogla uočiti prava svojstva određenih razdoblja, skupina ili područja. Nedostajale su opće i šire umjetničke manifestacije, posebnosti razvoja u cijeloj zemlji, u pojedinim područjima i razdobljima. Oskudno su, osobito u starijim razdobljima, bila zastupljena djela nastala kao plod razvoja na domaćem tlu. Zato se često dobivao dojam bezličnosti naše umjetnosti, dojam da je u nas sve strano ili pod stranim utjecajem. Tako je željezno doba bilo predstavljeno pretežno grčkim uvezenim predmetima. Doba rimske vladavine sadržavalo je uglavnom tipično rimske proizvode. Ilirska kultura u rimsko doba jedva se osjećala

Ponekad su opet nedostajale vrhunske umjetničke tvorevine, a izložena su manje vrijedna djela.

To se posebno očitivalo u natpisima ili legendama i u katalogu izložbe. Na izložbi su, na primjer, istaknuti naslovi: Venetska umjetnost, Grčka antička umjetnost, Grčki klasički i helenistički ukras, Bizantska umjetnost i dr. Katalog je sadržavao poglavlja: Prapovijest, Grčko-rimske starine, Epoha velikih seoba, Romanička umjetnost, Bizantska Jugoslavija, Gotička i renesansna umjetnost, Stećci, Barok, Klasicizam, 19. i 20. st.

Uz svako poglavlje u katalogu nalazio se dobar i sažet tekstovni prikaz, ali je katalog uzimalo malo posjetilaca. I na samoj izložbi pojedinosti su morale biti drukčije prikazane.

Prapovijest se mogla razdijeliti na pojedina razdoblja, a posebno željezno doba vezati pretežno uz Ilire s grčkim importom i utjecajima. U rimsko doba također su se mogle razlikovati etničke skupine i domaći elementi pod rimskom vlašću.

Nedostajao je niz etničkih i kulturnih posebnosti. Na primjer, jedinstveni kip liburnske božice Venera-Anzotike s Prijapom. Nije bilo nijednog liburnskog nadgrobno spomenika (cipusa) svojstvenog samo tome narodu. Nije bilo primjeraka čestog prikaza dalmatinskih božanstava Silvana i Dijane. Itd. Posebno je loše prošla starohrvatska umjetnost. Istina, ima mnogo teškoća pri njenom prezentiranju, terminoloških, povijesnih i dr., ali ju je ipak trebalo prikazati samostalno, jer su povijesni i vremenski okvir, etnički nosioci, a dijelom posebna

kulturna i umjetnička svojstva, očigledni, pa ona predstavlja izdvojenu kulturnu skupinu u doba samostalne hrvatske srednjovjekovne države. Na izložbi su međutim sitni proizvodi (nakit, oružje i dr. — ukupno 13 komada s područja Hrvatske) prikazani pod zajedničkim naslovom »Doba velikih seoba«; samo su jednom legendom i u podnaslovu u katalogu izdvojeni pod zajedničkim imenom »Slavenska umjetnost«, a šest predmeta kao »starohrvatske naušnice«. Starohrvatski kameni spomenici, plastika, skulptura i slikarstvo prikazani su pod naslovom »Romanička umjetnost« i uklopljeni u spomenike romaničkog stila, što ni stilski ni vremenski ne odgovara. Tako se ni približno nije moglo uočiti da je naša kamena plastika veoma bogata i izrazita kulturna pojava na hrvatskom etničkom području, pa i markantna pojava u evropskoj kulturi ranoga srednjeg vijeka.

Cijelo to razdoblje prikazano je samo sa osam kamenih spomenika, a od toga sama pleterna umjetnost sa četiri djela, što je svakako nerazmjerno prema nekim drugim skupinama, npr. »bizantskoj umjetnosti« (118 djela) i dr. Osim toga je bila sadržajno nepotpuna: bez ijednog cjelovitog ciborija ili oltarske pregrade, što su najčešći i najvredniji umjetnički obrađeni dijelovi crkvenog namještaja toga razdoblja. Mogli su se bar grafički ilustrirati na izložbi. Nije bio izložen nijedan objekt s natpisima u kojima se spominju hrvatski narodni vladari, a to su naši jedinstveni povijesni spomenici i izvori, pa i jedinstveni spomenici u Evropi. Trebalo je svakako izložiti i krstionicu kneza Višeslava iz Nina, kao jedini spomenik takve vrste kod nas.

Od svih izloženih predmeta iz doba hrvatskih narodnih vladara u katalogu su bila reproducirana samo dva djela, i to reljef oranta iz Vodnjana i reljef s likom hrvatskog vladara iz krstionice u Splitu. To je također nerazmjerno malo prema nekim drugim razdobljima.

Osobito začuđuje da nije bio izložen nijedan značajniji glagoljski spomenik. Nije bilo Bašćanske ploče, i nijednog rukopisa. A to je osobitost hrvatske kulture. Glagoljicu je zastupao jedino kameni reljef sv. Grgura iz Plomina (11. st.), ali se kratak natpis nalazi na njegovu rubu, jedva je vidljiv i širem krugu posjetilaca ne govori ništa, niti se po njemu može što doznati o glagoljici.

Srednjovjekovne freske iz Dalmacije i Istre uopće nisu bile zastupljene, a to je trebalo bar radi uočavanja stilskih razlika između njih i fresaka iz jugoistočnog dijela Jugoslavije s jakim bizantskim svojstvima.

Iako je poglavlje »Bizantska Jugoslavija« ili naslov »Bizantska umjetnost« simboličkog i prenesenog značenja, djeluje nezgodno i za strance nerazumljivo. Mnogo bi više odgovarala oznaka »umjetnost bizantskog stila«, ili »pod bizantskim utjecajima«, pogotovo što se to odnosi na područje veće od jugoistočne polovice Jugoslavije do 17. st.

Islamska je umjetnost bila krajnje slabo zastupljena: samo s tri primjerka oslikanih korana (Kat. br. 447—449), u vezi s temom »Gotička i renesansna umjetnost«. Ostala bogata baština islamske kulture nije obuhvaćena ni izlošcima, ni prikazana tekstovno, što je veliki nedostatak izložbe. U tekstu je trebalo upozoriti na prodor Turaka, turske ratove i višestoljetnu vladavinu Turaka u velikom dijelu Jugoslavije, što je izazvalo političke, etničke i kulturne promjene, prekid bogatoga kulturnog i umjetničkog razvoja u srednjem vijeku, dugu stagnaciju i borbu za nacionalni i kulturni opstanak naših naroda, zatim na bitne promjene i na zaostajanje u odnosu na ostalu Evropu.

Stećcima, koji su s pravom bili prikazani odvojeno i lijepo izloženi ispred zgrade Grand palaisa, trebalo je, čini mi se, posvetiti malo više prostora u katalogu, cjelovitije ih prikazati zajedno s mnogim problemima koje postavljaju, i obuhvatiti cijeli prostor na kome su rasprostranjeni (ne samo Bosnu i Hercegovinu, nego i Dalmaciju), jer su to najoriginalnije tvorevine naše narodne kulture.

Zbog neujednačenog kriterija pri izboru izložaka došlo je do neujednačene teritorijalne i vremenske zastupljenosti. Čini se da je bilo najbolje i najcjelovitije zastupljeno područje Srbije, a loše ili nikako područja ostalih republika, osobito u nekim razdobljima. Ne mislim pri tom na formalan i brojčani paritet, koji i nije toliko važan, nego na što ravnomjernije kulturno-umjetničko predstavljanje svih područja naše zemlje prema vrijednosti umjetničke baštine, radi cjelovitog informiranja svjetske javnosti o svim kretanjima u našoj prošlosti.

Iz cijele prapovijesti Bosne i Hercegovine izložena su, npr., samo tri predmeta, a to je premalo u odnosu na 88 izložaka iz cijele Jugoslavije, pogotovo kad znamo kako je to razdoblje bogato baš u Bosni i Hercegovini. Prapovijest je (zajedno s grčkim proizvodima) bila zastupljena sa 88, rimska umjetnost sa 76, romanika (sa starohrvatskom plastikom) sa 51, bizantska umjetnost sa 118 predmeta itd.

Šteta je što su nedostajale topografske i kulturne karte koje bi mnogo pridonijele pregledu materijala, stilova i faza.

Ponekad se osjetilo siromaštvo izložaka. Izostala je, na primjer, dekorativna i primijenjena umjetnost, pa se stvarala pogrešna predodžba, osobito o najstarijim razdobljima, kad su proizvodi plastike, skulpture i slikarstva u nas rijetki.

Kratki natpisi, koji jedini osim kataloga pružaju osnovne podatke o izlošcima, nisu bili uvijek ujednačeni ni dovoljno informativni, pa su i oni mogli stvoriti gdjekada pogrešne predodžbe. To osobito vrijedi za arheološka razdoblja. Uz pojedine manje predmete nije uopće bilo legendi. U nekim natpisima nije bilo označeno mjesto odakle predmet potječe. Osim toga nije označena republička pripadnost po mjestu nalaza ili postanku, nego prema mjestu ili muzeju u kojem se danas spomenici čuvaju. Kako posjetioci ne raspolažu topografskim kartama, a najčešće nisu informirani o našoj kulturi, mogli su doći do pogrešnih zaključaka. Na primjer, za bogat ilirski materijal iz Trebeništa kod Ohrida, ili za antičku plastiku iz Stobija, nije navedeno da potječu iz Makedonije, nego da se nalaze u »Narodnom muzeju u Beogradu (Srbija)«. A to je najznačajniji materijal s područja Makedonije! Republiku je trebalo označavati uz nalazište. Ponegdje objekti nisu bili izloženi kronološkim redom, nego pomiješani, vjerojatno radi zgodnijeg rasporeda na izložbi, što je dovelo do miješanja stilova i do drugih grešaka: takav je ustupak estetskim zahtjevima nedopustiv. Na primjer, predmeti iz mlađeg kamenog doba bili su ponegdje pomiješani s predmetima iz željeznog doba; ili su zajedno izloženi predmeti iz bakrenog, brončanog i željeznog doba; ili starohrvatska plastika sa spomenicima romaničkog stila. Itd.

Bilo je i primjera neprihvatljivog datiranja spomenika. Jedna japodska kamena urna i jedna stilski jednaka stela iz okolice Bihaća izložene su s rimskim materijalom; prva datirana u 1. st. n. e., druga u 1—2. st. n. e., a u katalogu od 1. st. prije n. e. do 1. st. n. e. Međutim, skupina takvih urni s likovnim i geometrijskim kompozicijama, koje su posebna i autentična pojava u ilirskoj kulturi, po stilskim se svojstvima izravno veže uz umjetnost situla (vedra) u Istri, Sloveniji i alpskom području 6. i 5. st. prije n. e. Tada se moraju datirati i ovi japodski spomenici, pa ih je trebalo i izložiti među predmetima predrimske ilirske kulture. Pojedine od tih urni upotrebljavale su se duže vrijeme, neke još i u rimsko doba, ali to nije vezano uz njihov opstanak.

Najmonumentalnija antička plastika (četiri statue) bila je izložena u predvorju izložbe, ali prilično nezgodno, jer su kipovi okrenuti prema stražnjem zidu i udaljeni od prolaza, odvojeni gledalištem ekrana s dijapozitivima naših spomenika. Odmah do ulaza, također u predvorju, smještena je kopija poznate rake sv. Šime iz Zadra, najmonumentalnije djelo našega srednjovjekovnog zlatarstva. Samo, na žalost, ona se jedva zapažala. Posjetioци su prolazili ne obraćajući na nju uopće pažnju. Kopija je zbog dugogodišnjeg stajanja oksidirala i potamnjela. Mi kojima je pred očima original nismo je mogli prepoznati, a scene njena bogatog umjetničkog sadržaja opazale su se tek iz neposredne blizine, bez sjaja su, bez efekta. Zar je zbilja bilo teško otkloniti oksidaciju i to sjajno i jedinstveno djelo (pa i izvrsnu kopiju) dostojno pokazati?

Šteta što na kraju kataloga nije dan popis osnovne literature o našoj umjetnosti ili o pojedinim njenim fazama i problemima. Isto tako, na prodajnom prostoru izložbe nije bilo mnogih vrijednih publikacija iz naše kulture.

Iz profesionalnih razloga osvrnut ću se posebno na prapovijesni dio izložbe, osobito onaj koji se odnosi na Hrvatsku.

Od ukupno oko 700 izloženih djela i spomenika samo 88 potječe iz prapovijesti s cijelog područja Jugoslavije, od mlađeg kamenog doba do rimske prevlasti, dakle iz razdoblja od oko 6000 godina. I od tih 88 oko 40 su proizvodi grčke kulture, a dio je nastao pod njenim utjecajem. Umjetnost izrasla na našem tlu bila je krajnje slabo zastupljena. Tako mali broj objekata ni približno nije mogao osvijetliti povezan razvoj umjetnosti i sve stilske pravce i kulturne skupine u dugom razdoblju najstarije povijesti naše zemlje. Nisu zastupljena cijela razdoblja, ni pojedina područja, kulturne i stilske skupine. Općenito je prapovijest na izložbi bila najslabije prikazana.

Interesantni su još neki brojevi podaci. Od svih izložaka iz prapovijesti Jugoslavije iz Bosne i Hercegovine bila su tri, iz Crne Gore izloženo ih je osam, iz Hrvatske 16, iz Makedonije 18, iz Slovenije četiri i iz Srbije 36, a za tri nisu navedeni podaci.

Što se tiče razdoblja, odnosi su bili ovakvi: iz starijeg kamenog doba nije izloženo ništa, iz mlađeg kamenog doba 16 predmeta, iz bakrenog doba dva, iz brončanog četiri, iz željeznog doba (s grčkim importom) 66 predmeta. Od toga je iz Hrvatske bio izložen jedan predmet iz bakrenog doba, jedan iz brončanog doba i 14 iz željeznog doba.

Cjelovitije je predstavljena jedino kamena plastika starijeg neolitika iz Lepenskog vira (pet komada), plastika vinčanske kulturne skupine mlađeg neolitika (devet komada), pa uvezena grčka umjetnička djela, ili radovi nastali pod grčkim utjecajem. Mnoge druge kulturne skupine i razdoblja uopće nisu zastupljeni, a nekoliko njih samo s pojedinim proizvodima. Pri izboru materijala o tome je svakako trebalo voditi računa i nije se smjela dopustiti takva neujednačenost.

Izloženi su pretežno proizvodi s likovnim umjetničkim sadržajem. Poznato je da je likovna umjetnost u prapovijesti sasvim rijetka. Umjetničko stvaralaštvo tada uglavnom svodi na dekorativnu i primijenjenu umjetnost, osobito na keramiku, a u brončano i željezno doba i na metalne proizvode. A upravo takvog materijala nije bilo na izložbi. Na osnovi izloženih predmeta mogla se dobiti samo jednostrana ili pogrešna slika, jer je većina likovnih djela, osobito iz željeznog doba, uvezena na naše tlo.

Umjetničko stvaranje u pravom smislu na području naše zemlje počinje u mlađe kameno doba (neolitik). Zato ranija razdoblja nisu ni bila zastupljena. Iz starijeg neolitika izložena je, jedinstvena u Evropi, kamena plastika iz Lepenskog vira na Dunavu, koja pripada starčevačkoj kulturnoj skupini raširenoj u istočnoj Jugoslaviji. Međutim, u istoj kulturi nalazi se svojstvena keramička plastika i bogata dekorativna umjetnost na keramici, ali takvi proizvodi nisu bili izloženi. Nije bila zastupljena ni druga istodobna skupina raširena u zapadnoj Jugoslaviji, osobito na primorju, u kojoj nema likovnih tvorevina, ali koja obiluje posebnim ukrasom na keramici.

Srednji i mlađi neolitik također su bili zastupljeni jednostrano. Prikazana je samo keramička plastika, pretežno iz vinčanske kulture, raširena uglavnom na području prethodne starčevačke kulture. Uz to je izložena po jedna figurica iz butmirske kulture mlađeg neolitika, raširene u Bosni, i jedna iz potiske kulture s područja sjeverne Vojvodine. Keramička plastika u vinčanskoj skupini svakako je najosebujnija i najbogatija umjetnička pojava mlađega kamenog doba, ne samo u našoj zemlji nego u cijeloj Evropi, ali sama za sebe ni približno ne odražava golemo bogatstvo i raznovrsnost duhovnog stvaranja na našem tlu. To je tek jedan, iako možda najmarkantniji, dio toga stvaranja.

I butmirska kultura sadrži, iako u manjem opsegu, bogatu i posebnu likovnu umjetnost, najrealističkiju — a izložena je samo jedna ljudska glava. Osim toga, butmirska kultura sadrži izvanredno bogato zemljano posude, ali njega na izložbi nije uopće bilo. Danilska kultura srednjeg neolitika s primorja, osobito u Dalmaciji, ima mnoštvo najdekorativnijeg zemljanog posuđa, pa ni ona nije bila zastupljena na izložbi. Steta je što smo propustili jedinstvenu priliku da svijetu pokažemo te tri najizražajnije kulturne i stilske skupine našeg i evropskog mlađeg kamenog doba. Nisu bile zastupljene ni ostale skupine, kao hvarska na primorju, kakanjska u Bosni, sopotsko-lendelska u sjevernoj Hrvatskoj, porodinska — s posebnom vrstom primijenjene plastike — u Makedoniji.

Bakreno je doba bilo zastupljeno samo s dva predmeta iz cijele Jugoslavije: jednom posudom vučedolske kulture iz sjeveroistočne Hrvatske i zlatnom figuricom bodrogkereszturske kulture iz okolice Beograda. Time nije predočeno dekorativno bogatstvo, ni pojedinačne likovne tvorevine posebno svojstvene vučedolskoj kulturi toga razdoblja (na izložbi osobito nedostaju životinjski likovi i posude), ili njenoj varijanti ljubljanskoj kulturi (idoli-figure i životinjske posude iz Ljubljanskog barja), a da ne spominjemo ostale skupine.

Brončano je doba zastupljeno samo sa četiri predmeta. Po tome se ni približno ne može ocijeniti raznolikost, razvoj i svojstva toga razdoblja. Osobito nedostaju ukrasni i likovni predmeti i zemljano posude.

Iako je željezno doba predstavljeno sa 66 izloženih proizvoda (od ukupno 88), oni nisu pružali potpuniju sliku jer su, spomenuli smo, odabrana samo najreprezentativnija i pretežno likovna djela većinom uvezena iz Grčke ili nastala pod njenim ili helenističkim i italiskim utjecajem: kacige, pojasi, narukvice, naušnice, plastika od jantara, brončane i keramičke grčke posude, kamena plastika i dr. Nedostajali su osnovni i najrasprostranjeniji oblici domaćeg stvaranja, u prvom redu keramika i metalni proizvodi, odnosno proizvodi primijenjene umjetnosti, po kojima se jedino može dobiti cjelovita slika umjetničkog stvaralaštva toga doba. Nisu bile izložene ni rijetke domaće likovne tvorevine, osobito s područja Liburna i Japoda. Zato su Iliri, koji su nastavali najveći dio naše zemlje, a i druge etničke skupine, veoma slabo osvijetljeni. A Iliri su nam ostavili raznovrsno umjetničko nasljeđe, premda pretežno dekorativnog karaktera. Nasuprot tome, stječe se dojam da grčki proizvodi i utjecaji prevladavaju i da ih je više nego što ih uistinu ima u odnosu na domaće stvaranje, mada se zna da su oni ograničeni samo na južni dio zemlje.

Zabunu su povećali natpisi uz pojedine ormare s izloščima. Samo jedan ormar (br. 9) imao je natpis »Ilirska umjetnost VI—IV st.«, a u njemu su bili izloženi: kaciga iz Trebeništa, narukvice iz Siska i Čuruga, ogrlica iz Srijemske Mitrovice, ukrašena pločica iz Gostilja, figurica iz Kladova i slabo sačuvan (na izložbi suvišan) novac ilirskog kralja Baleja. U katalogu je isti materijal dijelom svrstan u metalna razdoblja, a dijelom, i to većim, označen kao »grčko-ilirsko razdoblje«. To, prije svega, nisu samostalni ilirski proizvodi: neki su nastali pod stranim utjecajem, osobito grčkim. Osim toga, bilo ih je premalo da bi mogli predstavljati cijelo ilirsko područje i razdoblje od najmanje 1000 godina. Zatim, zašto su obuhvaćeni isključivo Iliri od 6. do 4. st., kad se oni mogu pratiti najkasnije od početka željeznog doba pa do rimske prevlasti?

Nedostajali su i najizražajniji ilirski umjetnički proizvodi, kao pektoral i spone (fibule) u obliku životinjskih likova, simbolički i obredni predmeti, ili ljudski likovi s područja Japoda, zatim pektoral, pločaste spone i ljudski likovi s područja Liburna, veoma dekorativna keramika, metalni predmeti s područja Histra itd.

Pa i među uvezenim predmetima izostavljene su cijele kulturne skupine, kao apulska keramika s geometrijskim ukrasom od 8. do 5. st., veoma česta na području Liburna i Histra, ili korinthska keramika 7. i 6. st., koja doduše nije česta ali se nalazi po cijelom našem primorju.

Ostali predmeti željeznog doba bili su izloženi pod naslovima: »Venetska umjetnost«, »Grčka antička umjetnost od VII do V st. pr. n. e.«, »Grčki klasički i helenistički ukras«. U katalogu su navedeni dijelom pod naslovom »Prapovijest« i podnaslovom »Doba metala«, pa pod naslovom »Grčko-rimska starina (antika)« i podnaslovom »Grčko-ilirska epoha« i »Grčke starine«.

U jednom ormaru (4) bila su izložena kolica s Glasinca iz željeznog doba, a s njima figurica iz bakrenog doba, pa narukvica i ogrlica iz brončanog doba, što je muzeološki sasvim pogrešno, jer se vremenski, stilski i zbog drugih razloga ta tri razdoblja ne smiju miješati.

U drugom ormaru (5) slično su, također pogrešno, zajedno izloženi neolitička figurica iz Butmira s jednom figurom iz Bugojna i s askosom iz Dalja iz željeznog doba.

U ormaru 6, pod naslovom »Venetska umjetnost VII—VI st.«, bila su izložena ukrašena brončana vedra (situle), dijadem i figura ratnika iz Vača i Stične u Sloveniji. Nedostajale su slično ukrašene

narukvice. Takvi proizvodi nikako se ne mogu ubrojiti u venetsku umjetnost, jer su česti kod nas u Istri i Sloveniji, a ima ih i u sjevernoj Hrvatskoj. Jednaki ili slični proizvodi bili su rašireni u sjeveroistočnoj Italiji i cijelom istočnoalpskom području, a ne samo na području Veneta. Osim toga, vedra su nastala na početku željeznog doba, i to ne u venetskoj kulturi nego u zapadnopanonskom području, a jedno od najjačih proizvodnih središta bilo je upravo u Sloveniji. Zato su to također proizvodi umjetničkog obrta ilirske kulture u širem smislu.

Pod naslovom »Grčka antička umjetnost od VII do V st.«, ili u katalogu pod podnaslovima »Grčko-ilirska epoha« i »Grčke starine« (ormar 7) bile su izložene zlatne maske i ritoni iz Trebeništa, pojasi, pektoral, figure i dr. od jantara iz Novog Pazara, narukvica iz Mramorca, pojas iz Umčara, figurice od jantara iz Kompolja, pa figure iz Palanke i Tetova. Od tih predmeta samo su neki uvezeni s grčkog područja. Većina njih nastala je na ilirskom tlu, istina, dijelom pod grčkim utjecajem, ali su svakako samostalan domaći proizvod. Zato je pogrešno ubrojiti ih sve u grčku umjetnost.

Ilirskog ili domaćeg materijala zapravo je bilo dakle izloženo mnogo više nego što je prikazano u spomenutom jednom ormaru (9). Pretežan dio toga materijala trebalo je izložiti zajedno pod istim nazivom, a odvojiti jedino uvezene predmete. Uz to se nikako nije smio miješati materijal željeznog doba s onim brončanog, bakarnog pa i mlađega kamenog doba, kao što je to učinjeno, jer među njima postoje velike kronološke i stilske razlike. Izlagati je trebalo strogo po periodima i stilskim skupinama, da bi se dobila prava slika razvoja umjetnosti.

Slično je posuda iz bakarnog doba, iz Vučedola, izložena u posebnom ormaru nakon brončanog doba. Materijal iz prapovijesti nije dakle izložen po strogim kronološkim ni po stilskim i razvojnim kriterijima, niti je poštivan slijed razvoja: u istim ormarićima bili su izloženi predmeti u rasponu od oko 2000 godina iz nekoliko razvojnih i kulturnih skupina. To je svakako veliki propust.

I u načinu izlaganja, u cjelini dobrom, ponegdje je bilo propusta. Tako su vedra (situle) izložena u zidnom ormaru, pa se glasovita situla iz Vača, s veoma bogatim obrednim figuralnim kompozicijama, vidjela samo jednim dijelom. Trebalo je uz nju priložiti sliku razvijenog ukrasa ili je izložiti u slobodnu prostor. Slično je i histarska dvostruka kamena glava iz Pule naslonjena na zid, a trebalo ju je udaljiti od zida da se doživi u cjelini.

Datiranje nekih izložaka ne može se prihvatiti. Osim spomenutih primjeraka japodskih kamenih urni i stela, koje su morale biti izložene s prapovijesnim materijalom, a ne s onim iz rimskog doba, jer su prekasno datirane, bilo je i drugih promašaja. Tako je monumentalna kamena figura konjanika sa ženom i djetetom (Kat. br. 31), poznato božanstvo starih Histra iz njihova glavnoga grada Nesakcija (danas Vizače), istočno od Pule, datirana u »mlađe brončano doba ili stariji halštat«, odnosno na početak željeznog doba, što se ne može dokazati. Sva ostala kamena plastika iz Istre, koja je jedinstvena pojava u našoj zemlji, a dobrim dijelom i u evropskoj kulturi, po svemu se može datirati oko 6. st. prije n. e. I ovaj spomenik najvjerojatnije potječe iz toga doba.

Velika je šteta što nisu bili izloženi i primjerci istarskih kamenih spomenika te skupine s dekorativnom plastikom, ukrašeni pretežno motivima spirala, meandra, svastike i dr., a to su nadgrobni spomenici ili dijelovi grobnih građevina, jer je to najbrojnija i veoma izrazita pojava u istarskoj kulturi, pa i u prapovijesti naše zemlje uopće.

Vidimo da je umjetnička baština iz prapovijesti s područja Hrvatske bila zastupljena veoma slabo, a i dosta nerazmjerno prema ostalim područjima. Starije i mlađe kameno doba nije bilo zastupljeno uopće. Iz bakrenog i brončanog doba izloženo je samo po jedan predmet. Iz željeznog doba obuhvaćeno je samo najmlađe razdoblje i to jednostrano, jer su osam od svih 14 izložaka grčki proizvodi iz grčkih kolonija na Jadranu. Pa i ostali izlošci pretežno su vezani uz grčku umjetnost, kao dvije jantarske glave iz Kompolja i dvije kamene figure iz Istre. Ostaje askos iz Dalja i narukvica iz Siska koji predstavljaju domaću umjetnost. Tako je ilirska domaća kultura iz Hrvatske bila jedva zastupljena, a da se ne govori o pojedinim stilskim, kulturnim ili užim etničkim skupinama; to uglavnom vrijedi za cijelu prapovijest. Ali ni umjetnost grčkih kolonija ili grčki utjecaji nisu bili potpunije prikazani; na primjer, nije bilo novca, nekih keramičkih stilova, nakita i dr. Sve je to onemogućilo da se dobije širi uvid u razvoj umjetnosti na tlu Hrvatske.

Očito je učinjen propust što popis izložaka, a možda i nacrt kataloga, prije uređenja izložbe nije bio dostupan široj stručnoj javnosti: tako su bar neki nedostaci mogli biti uklonjeni. Svakako se neke greške ne bi smjele ponoviti.